

УДК 343. 241

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2324>**В. Кедик,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИНЦИПІВ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ

Постановка проблеми. Інститут дії кримінального закону у просторі розкриває одну з найважливіших характеристик кримінального закону – можливість його застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що визначає актуальність теми дослідження. Проблема дії кримінального закону в просторі отримала широке висвітлення в роботах вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, проте наявні дослідження відносяться головним чином до кримінального законодавства, що передують чинному новому кримінальному закону, що містить ряд нових положень про дію кримінального закону в просторі. Ці норми-принципи ще отримали належного наукового висвітлення. Зокрема, до них можна віднести питання щодо застосування кримінального закону України до громадян України, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України.

Аналіз досліджень та публікацій. Так у теорії кримінального права значне місце займає проблема принципів. У різний час до проблем наукового визначення поняття «принцип права», класифікації принципів права, характеристиці як окремо взятих принципів, так і системи в цілому, співвідношення принципів права і системи права зверталися у працях: П. П. Андрушка, С. С. Алексеєва, В. І. Борисова, О. М. Броневицької, А. А. Вознюка, Л. В. Головка,

В. К. Грищука, Н. А. Зелінської, Н. М. Карпачова, С. Г. Келіна, Т. В. Кленова, М. Й. Коржанського, В. Н. Кудрявцев, П. С. Матишевського, А. А. Митрофанова, О. І. Мойсєєва, В. О. Навроцького, Ю. А. Пономаренка, А. В. Савченка, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка.

Метою статті є розкриття сутності та виявлення характерних ознак та функцій кримінально-правових принципів дії кримінального закону у просторі; встановлення місця кримінально-правових принципів дії кримінального закону у просторі в українській правовій системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю відповідно до статті 3 Конституції України [9]. Для захисту прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності можлива тільки при вирішенні найважливішого завдання – навчитися використовувати інструменти держави для захисту суспільства, держави та її громадян від злочинних посягань. Охоронні та попереджувальні завдання кримінального законодавства здатне виконати лише при строгому дотриманні правових принципів [6, с. 69].

Згідно до словника української мови, принцип – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; особливість, покладена в основу

створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [20, с. 693]. Так в кінці XIX століття вчені виділяли ознаки поняттю «принцип». Вважалося що принципи повинні володіти великою внутрішньою єдністю і найбільшою повнотою змісту. Слово принцип має латинське коріння, воно походить від латинського «*principium*», що означає основу, початок. Принцип є об'єктом вивчення багатьох наук, в тому числі і правової. Остання оперує поняттями «принципи права», «правові принципи» [26, с. 238].

З точки зору теорії держави і права, принципи права – це загальнообов'язкові вихідні нормативно-правові положення, що відрізняються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю, що визначають зміст правового регулювання і виступаючі критерієм правомірності поведінки і діяльності учасників регульованих правом відносин [17, с. 72]. Принципи права мають ознакою нормативності. Від звичайних правових норм вони відрізняються своєю фундаментальністю, ступенем узагальнення (абстракції), стабільністю і стійкістю, значимістю для всього процесу правового регулювання [12, с. 9].

В юридичній науці правові принципи зазвичай пов'язуються з ідеями, що фіксують уявлення про те, яким має бути право [19, с. 99]. Окремі вчені висловлюють думку про те, що під принципами права необхідно розуміти ідеї, виражені в фундаментальних правових поняттях, що відображають існуючий рівень уявлень про право, що детермінують юридичну діяльність і виникають в ході її правовідносини. Деякі вчені визначають принцип як «основне положення, від якого не повинно бути відступу і яким необхідно керуватися в практичній діяльності» [7, с. 13].

Дискусії ведуться з питання про розуміння як принципів права взагалі, так і кримінально-правових, зокрема. Існує безліч визначень

принципів кримінального права. Так, дослідник принципів кримінального права О. В. Степаненко принципами кримінального права вважає «зазначені в кримінальному законодавстві основоположні ідеї, які визначають як його зміст в цілому, так і зміст окремих його інститутів» [22]. У свою чергу, дослідник В. В. Мальцев принципи кримінального права дефінює як вихідні, основоположні, фундаментальні ідеї кримінального права [15, с. 12].

Професори О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк зауважують, що принципи кримінального права – це найбільш загальні ідеї, які стосуються кримінального права у цілому [6, с. 69].

Професор П. Л. Фріс обґрунтовує, що «...принципи кримінального права – це фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації» [25, с. 55]. Принципи кримінального права носять об'єктивно-суб'єктивний характер [21, с. 36]. Об'єктивність принципів кримінального права означає, що вони завжди відображають об'єктивну реальність своєї історичної епохи [21 с. 36].

Суб'єктивність принципів кримінального права полягає у тому, що вони становлять продукт свідомої діяльності людей, формуються, проходячи через їх свідомість, узгоджуються з їх волею.

Важливо звернути увагу й на те, що держава не створює принципи кримінального права, а тільки закріплює їх в юридичних актах. Тобто джерелом походження принципів кримінального права є не воля держави, а найкращі надбання суспільства в правовій сфері на певному щаблі його історичного розвитку [5, с. 136].

Саме тому слід погодитися із думкою про те, що «...не кримінальне право є критерієм справедливості, а справедливість виступає найважливішим критерієм кримінального

права» (в даному контексті мова йде про позитивне кримінальне право) [3, с. 258].

Дослідник Є. М. Вечерова робить наступні висновки: принципи кримінального права в найбільш узагальненому вигляді представляється можливим дефінувати як керівні ідеї, які носять об'єктивно-суб'єктивний характер, віддзеркалюють найкращі надбання суспільства в правовій сфері, гуртуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права [5, с. 137].

Загальновідомо, що норма є одиничним, але не єдиним виявом нормативності. В даному ключі принагідно зазначити, що нормативними є також принципи права, які можна ще назвати нормативними необхідностями, а норми права – нормативними вимогами [18, с. 173].

Як ми бачимо з вищенаведених визначень, більшість вчених сходяться на думці, що принцип кримінального права – це основоположні ідеї, основні (керівні) почала (положення), виражені (зазначені, закріплені) у кримінальному законодавстві (КК України).

Професор О. І. Бойцов зазначав, що конструкція інституту дії кримінального закону в просторі в формально-логічному аспекті повинна містити відповіді на два питання: 1) за вчинення забороненого кримінальним законом діяння на якій території особа підлягає кримінальній відповідальності за КК; 2) в яких випадках слід вважати злочин вчинений на зазначеній в законі території (або що розуміти під «місцем вчинення злочину» в контексті встановлення юридичної сили кримінального закону) [2, с. 92].

Необхідно погодитися із дослідником Р. С. Бургановим, який зазначає, що право як регулятор суспільних відносин, тобто відносин між людьми, не може не мати в своїй основі певні вихідні положення, що поширюють на

всі регульовані їм відносини. Такими вихідними положеннями є принципи права [4, с. 12]. Принципи кримінального права мають ознаки, що виражають дві сторони – зміст і спосіб реалізації. Професор Н. А. Лопашенко пише, що правові принципи: 1) виявляють об'єктивні ознаки закономірності кримінального права; 2) ґрунтуються на Конституції, загальновищих принципах і нормах міжнародного права та законодавства; 3) направляють кримінальне право в русло вирішення завдань; 4) пронизують усі кримінальне право, проявляючись у всіх кримінально-правових інститутах; 5) володіють вищою імперативністю і загально-значимістю; 6) мають практичне значення [14, с. 157–159].

Принципи кримінального права мають своїм соціолого-філософським витоком одну з найважливіших категорій суспільної свідомості – категорію соціальної справедливості, яка глибокого і всебічно досліджена ще великими філософами минулого (Платон, Арістотель, Гегель). Ці дослідження у своїх основних положеннях зберігають значення і на даний час, бо і зараз закони розвитку суспільства, зміст і механізм впливу соціальної справедливості на право в цілому залишилися тими ж, що і століття тому [15, с. 76].

На думку професора М. І. Бажанова, принципи кримінального права – це «основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу та правозастосовну діяльність» [11, с. 10].

На сьогоднішній день є велика кількість визначень і підходів до поняття принципів, що не зменшує їх цінності, а навпаки підкреслює їх важливість і необхідність. Вони є закріплені у кримінальному законодавстві вимогами до законотворчої, правозастосовної діяльності і до поведінки громадян, обумовлені вказівками міжнародно-правових актів про права громадян, Конституції, а також

завданнями боротьби зі злочинністю, положеннями, які визначають зміст всієї або значної сукупності правових норм і інтегрують їх у єдину систему кримінального права [24, с. 34].

Про значення в вивченні принципів дії кримінального законодавства в просторі писала професор М. І. Блум в своєму навчальному посібнику «Дія кримінального закону в просторі», визначивши:

– по-перше, що наука радянського кримінального права вивчає вимоги, що випливають з цих принципів, і практику застосування судово-слідчими органами радянських кримінальних законів відповідно до цих вимог, сприяючи таким чином зміцненню законності та боротьби зі злочинністю.

– по-друге, кримінально-правова наука прагне виявити систему принципів дії радянського кримінального закону в просторі, визначити в ній місце кожного принципу, встановити взаємозв'язок між ними, показати їх значення і розробити рекомендації по їх здійсненню [1, с. 120].

Таким чином, принципи дії кримінального закону в просторі визначають основоположні ідеї, що визначають сутність, зміст, завдання та цілі кримінального законодавства та порядок їх реалізації з метою боротьби зі злочинністю не тільки на своїй території, але і на території іноземної держави шляхом застосування кримінального покарання, сформульовані законодавцем.

У науці кримінального права вченими немає єдності з приводу того, чому ж по суті є саме визначення поняття принципів дії кримінального закону в просторі, яке систематизувало, узагальнило б в єдину систему кримінального права принципи дії кримінального законодавства в просторі. Дослідник О. І. Моїсеев дійшов до висновку, що термін «принцип» при викладі змісту кримінально-правової юрисдикції (принципів чинності кримінального закону у просторі)

отримує інший зміст, порівняно з тим, який він має при викладенні питання про загальні принципи кримінального права [16, с. 17]. Професор М. І. Блум підкреслював, що кримінальне законодавство включає основні правила дії радянського кримінального закону в просторі, які в науці радянського кримінального права називаються принципами [1, с. 32]. Він також відзначав принципами ж кримінально-правової юрисдикції розуміють основні правила чинності кримінального закону у просторі [1, с. 32]. Дослідник З. А. Тростюк пояснює, якщо беручи до уваги, що кримінально-правовий термін має бути однозначним, тобто одному кримінально-правому поняттю повинен присвоюватись один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатись відмінними кримінально-правовими термінами [23, с. 16], тому використання терміну «принципи чинності кримінального закону у просторі» можна лише з огляду на його традиційне використання наукою кримінального і міжнародного права.

У своєму дисертаційному дослідженні дослідник О. І. Моїсеев визначив, що принципами кримінально-правової юрисдикції України є сукупність встановлених кримінальним законом і згрупованих за певним критерієм правил, за допомогою яких визначається кримінально-правова юрисдикція України.

Об'єктивність їх полягає в тому, що в них відображаються об'єктивно існуючі закономірності розвитку природи і суспільства. Разом з тим, принципи формуються людьми, вони снують, оскільки проходять через свідомість людей. Тому загальній формі принципів можна визначити як основоположні ідеї, що відображають дію об'єктивних законів розвитку природи, суспільства, і які визначають зміст процесів, що відбуваються в житті, закріплених у різноманітних правових системах [10, с. 123].

Закріпленість в нормах кримінального права є атрибутом принципів кримінального права. Принципи кримінального права завжди знаходять своє відображення в нормах права. Відповідно джерелом принципів кримінального права є КК України.

На питання про те, чи є джерелом кримінального права міжнародний договір, слід відповісти негативно. Справа в тому, що хоча, як зазначено в статті 1 КК України, справжній кодекс ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, самі ці джерела не можуть бути джерелами норм кримінального права.

Значимість і фундаментальність принципів дії кримінального права в просторі полягає в тому, що вони є найбільш загальними, фундаментальними, вихідними ідеями і положеннями кримінального права, які є стрижнем всієї системи кримінального права [4].

Принципи дії кримінального права в просторі мають більш високим ступенем узагальнення в порівнянні з загальними або спеціальними принципами кримінального права. Вони поширюватися на відносини, які зачіпають більш конкретні форми регулювання кримінально-правових відносин.

Значимість принципів дії кримінального права в просторі виражається в тому, що принципи кримінального права мають більшу юридичну силу, ніж норми кримінального права. У кримінальному законодавстві немає норм, які не мали б підлегле значення по відношенню до принципу кримінального права. У той же час велика юридична сила і висока ступінь узагальненості ускладнюють застосування принципів кримінального права в конкретній кримінальній справі.

Кримінальний кодекс України передбачає просторову та часову юрисдикцію закону про кримінальну відповідальність (статті 4–10). Просторова юрисдикція означає поши-

рення закону про кримінальну відповідальність України в межах певної території та щодо певного кола осіб.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі, зазвичай, визначається на підставі таких принципів:

- а) територіального;
- б) громадянства (національного-активного, пасивного);
- в) універсального (космополітичного);
- г) реального;
- ґ) окупаційного;
- д) корупційного.

Перші два принципи вважають основними.

Щодо реального принципу дії кримінального закону у просторі, то іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за її КК України також у випадках, якщо вони вчинили передбачені КК України: тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України; особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України [12].

З одного боку, реальний принцип заповнює прогалину територіального принципу та принципу громадянства, оскільки передбачає злочинність і караність вчиненого поза межами України діяння іноземців та осіб без громадянства, які постійно не проживають на території України. З іншого боку, конкуренція реального принципу і територіального принципу іноземної держави, на території якої було вчинено злочин, а також принципу громадянства іноземної держави, громадянин (підданий) якого зробив поза межами своєї держави злочин проти інтересів України, вирішена в кримінальному законі України на користь реального принципу. Якщо розглядати міжнародне право, то в міжнародному кримінальному праві принцип реальний полягає в тому, що кримінальна юрисдикція держави

поширюється на всіх осіб за вчинені ними за межами цієї держави певні дії незалежно від національної приналежності винних осіб. Зазвичай до цих діянь відносяться найбільш небезпечні злочини, спрямовані проти інтересів держави, особистості та інші тяжкі злочини. Реальний принцип дії правової норми передбачається багатьма конвенціями. Кожна держава-учасниця застосовує свою юрисдикцію, якщо злочин вчинено проти громадянина цієї держави-учасника (п. 2 «а» ст. 15 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.) Держава-учасниця може також встановити свою юрисдикцію щодо будь-якого такого злочину, коли злочин вчинено проти громадянина цієї держави – учасниці або злочин вчинено проти цієї держави-учасника (ст. 42 Конвенції ООН проти корупції 2003 року). Для застосування реального принципу необхідно, щоб особа за вчинений злочин не засуджувалася раніше будь-яким іншим судом. Такий стан є реалізацією українського і міжнародного кримінально-правових принципу «*non bis in idem*» («ніхто не може двічі засуджуватися за одне і те ж злочинне діяння»).

Що стосується універсального принципу, він спрямований на боротьбу з міжнародними злочинами [8]. Він полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні та вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами. Також ці особи підлягають відповідальності в Україні згідно з КК України, якщо вони за межами України вчинили в співучасті зі службовими особами, які є громадянами України, будь-який зі злочинів, передбачених статтями 368, 3683, 3684, 369 і 369-2 КК України, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або якщо вони прийняли пропозицію, обі-

цянку неправомірної вигоди чи отримали від них таку вигоду [12].

Цей принцип заснований на міжнародні зобов'язання України по боротьбі з найбільш небезпечними злочинами, такими як тероризм, геноцид, викрадення повітряного судна, фальшивомонетництво, злочинами, пов'язаними з незаконними діями з наркотичними засобами, та іншими небезпечними злочинами. Такого роду злочини відносять до категорії так званих конвенційних злочинів у зв'язку з тим, що держави-учасники відповідних міжнародних угод – приймають на себе зобов'язання щодо протидії їм, в тому числі і зобов'язання по встановленню за вчинення таких діянь кримінальної відповідальності в національному законодавстві. Такі міжнародні та міжнародного характеру злочини передбачені численними міжнародними конвенціями по боротьбі зі злочинністю, учасником яких є Україна: Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972 року; Женевська конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року; Конвенція про правовий статус, привілеї та імунітети міждержавних економічних організацій, що діють в певних галузях співробітництва 1980 року; Паризька конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 року; Гаазька конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року; Конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 року; Конвенція ООН про боротьбу проти неза-

конного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року; Декларація ООН про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року; Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року; Конвенція ООН проти корупції 2003 року та інші. Універсальний принцип діє, якщо особа не була засуджена в іноземній державі. При цьому не має значення, в якій державі особа була засуджена (або, навпаки, виправдана).

Висновки. Таким чином, принципи права є системоутворюючою, фундаментальною, універсальною категорією, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання і поширюється на всіх суб'єктів права. Вони пов'язують між собою правову систему та учасників суспільних відносин з метою гармонізації інтересів громадян, суспільства і держави. Правові принципи поділяються на загальноправові, тобто властиві праву в цілому і на галузеві, притаманні окремим галузям права, таким як принципи чинності кримінального закону у просторі, серед яких виділяють територіальний принцип, принцип громадянства, універсальний та реальний принципи. Ознаками цих галузевих принципів є їх об'єктивно-суб'єктивний, спеціально-юридичний, нормативний характер, фундаментальність та системність.

Розвиток соціально-економічних, політичних відносин у сучасній Україні, залучення держави до процесів всесвітньої глобалізації не могли не позначитися на засадах просторової дії та застосування кримінально-правових норм.

В даний час характеризується бурхливим співробітництвом держав і міжнародних організацій у різних сферах суспільно-політичного та соціально-економічного життя дзеркально проявляється в міграційних процесах населення країн, що посилюються. Міграція

людських потоків, що в цілому розглядається як позитивний момент у розвитку людського суспільства, певною мірою неминуче породжує і негативні наслідки. До них можна віднести скоєння злочинів на расовому, етнічному, національному, релігійному ґрунті, а також поява нових видів злочинів, таких як торгівля людьми, нелегальна еміграція та імміграція та ін.

Зростає кількість кримінальних правопорушень, що порушують інтереси низки держав: незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин, корупційні злочини, незаконний видобуток морських запасів у виняткових економічних зонах держав, відмивання грошей та ін.

Боротьба з цими злочинами викликала необхідність координації дій держав світу, вироблення прийнятних для них з погляду поваги до суверенітету та незалежності держави правил щодо застосування свого кримінального законодавства при скоєнні злочинів проти миру та безпеки людства, а також злочинів міжнародного характеру.

Є певні складнощі щодо злочинності і караності діяння, вирішенні питання про просторовому дії кримінального закону у зв'язку зі створенням і роботою міжнародних та міжнародних судів, і навіть зближенням і взаємодією різних національно-правових систем.

Зазначені процеси та явища суттєво вплинули на законодавче закріплення правил просторової дії кримінально-правових норм у Кримінальному кодексі 2001 року. Було встановлено такі принципи дії кримінального закону у просторі, як універсальний принцип, після тривалої перерви знову отримав правове здійснення справжній принцип дії кримінально-правових норм. Новий зміст має принцип громадянства. Істотні доповнення внесені у поняття та сут-

ність базового територіального принципу просторової дії кримінального закону.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, принцип, громадянство, територія, універсальний, реальний, корупція, окупація.

Kedyk V. Concepts and types of principles of validity of the law of Ukraine on criminal liability in space

The development of socio-economic and political relations in modern Ukraine, the involvement of the state in the processes of globalization could not but affect the principles of spatial action and the application of criminal law.

Currently characterized by rapid cooperation between states and international organizations in various spheres of socio-political and socio-economic life is reflected in the migration processes of the population of the growing countries. The migration of human flows, which is generally seen as a positive moment in the development of human society, to some extent inevitably has negative consequences. These include the commission of crimes on racial, ethnic, national, religious grounds, as well as the emergence of new types of crimes, such as human trafficking, illegal emigration and immigration, and others.

The number of crimes that violate the interests of a number of states is growing: illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, corruption crimes, illegal extraction of marine resources in the exclusive economic zones of states, money laundering, and others.

The fight against these crimes has necessitated the coordination of actions of the world's states, the development of acceptable rules for them in terms of respect for the sovereignty and independence of the state to apply their criminal law in

crimes against peace and security, as well as crimes of international character.

There are some difficulties in the criminality and punishment of the act, the issue of the spatial effect of criminal law in connection with the establishment and operation of international and international courts, as well as the convergence and interaction of different national legal systems.

These processes and phenomena significantly affected the legislative consolidation of the rules of spatial action of criminal law of the Criminal Code of 2001. It was established such principles of criminal law in space as a universal principle, after a long break again acquired the legal implementation of the true principle of criminal law. The principle of citizenship has a new meaning. Significant additions have been made to the concept and essence of the basic territorial principle of the spatial action of criminal law.

Key words: criminal liability, principle, citizenship, territory, universal, real, corruption, occupation.

Література

1. Блум М. И. Действие советского уголовного закона в пространстве. Рига : Изд-во Латв. ун-та, 1974. 262 с.
2. Бойцов А. И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. – С-П : Изд.-во СПбГУ, 1995. 257 с.
3. Бунин О. Ю. Справедливость уголовного закона. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2–2. С. 257–265.
4. Бурганов Р. С. Принципы уголовного права и принципы назначения наказания : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2006. 22 с.
5. Вечерова Є. М. Принципи кримінального права: нормативний вимір. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018. № 14. С. 134–141.

6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
7. Захарова К. С. Системные связи принципов права: теоретические проблемы : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01. С., 2009. 23 с.
8. Кедик В. П. Умови притягнення до кримінальної відповідальності за універсальним принципом. Альманах міжнародного права. 2015. Вип. 8. С. 123–129.
9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 25.06.2022).
10. Костенко Н. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы: Москва : Юрлитинформ, 2004. 448 с.
11. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Баулін Ю. В. та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-е, перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.06.2022)
13. Лаврусь С. Ю. Реализация принципов права в юридической практике : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01. В., 2005. 30 с.
14. Лопашенко Н. А. Основы уголовного-правового воздействия : уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика: монография. С. : Юридический центр Пресс, 2004. 337 с.
15. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. П : Издательство Юридический центр Пресс, 2004. 694 с.
16. Моїсеєв О. І. Кримінально-правова юрисдикція України щодо злочинів, вчинених за її межами: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 217 с.
17. Общая теории права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. 520 с.
18. Полонка І. А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз : дис. ... канд. Юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 221 с.
19. Решняк М. Г. Действие уголовного закона во времени как принцип права. Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. 2011. № 3. С. 99–103.
20. Словник української мови : в 11 т. / голов. редкол. : Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 7 : П. 1976. 723 с.
21. Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 252 с.
22. Степаненко О. В. Реалізація принципу доцільності кримінального права в сфері кримінальної законотворчості. Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання. 2015. № 1. С. 277–281.
23. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Атіка, 2003. 144 с.
24. Филимонов В. Д. Принципы уголовного права. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2002. 139 с.
25. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Атіка, 2009. 512 с.
26. Энциклопедический словарь / под ред. проф. И. Е. Андреевского. С-П: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1890-1907. Т. 25 : - Просрочка отпуска. 1898. 478 с.

